

KŘEŠŤANSKÁ BUDOUCNOST ČLOVĚKA

Karl Rahner

Téma, o němž mám mluvit, by se dalo formulovat jako křesťanská nauka o budoucnosti člověka. Polemičtěji by je bylo možno vyjádřit takto: rozdíl mezi křesťanskou eschatologií a nitrosvětskou utopií.

Nejprve dvě předběžné poznámky:

1. Lidsky křesťanskou zkušenost o Bohu tu nemůžeme jako takovou rozebírat. Toto téma zde musíme předpokládat; přitom ovšem můžeme alespoň implicitně ukázat, že otázka absolutní budoucnosti člověka v sobě zahrnuje otázku Boha, tj. že člověk, který se otevře své absolutní budoucnosti, také nabude zkušenosti, co se vlastně míní slovem Bůh. Druhotnou otázkou přitom zůstává, zda toho slova bude, nebo nebude užívat, zda učiní předmětem svých úvah jednotu absolutní budoucnosti a Boha.

2. Jelikož už výklad o křesťanské eschatologii vlastně přesahuje možnosti krátkého referátu, můžeme se také jen okrajově dotknout nitrosvětské utopie, kterou jsme právě označili jako protipól křesťanské eschatologie. Neprojednána a diskusi přenechána tedy zůstane otázka, zda marxistické očekávání budoucnosti je v přímém protikladu ke křesťanské nauce o absolutní budoucnosti člověka a lidstva, takže by si tedy bezprostředně odporovaly, nebo zda křesťanská nauka o budoucnosti v podstatě jen vyplňuje prázdňé místo, které marxistické očekávání budoucnosti ponechává de facto volné, protože marxismu jde jen o tu budoucnost člověka, která je možná, v pravém smyslu slova nitrosvětská, tj. kategoriálně označitelná, plánovatelná, předvídatelná. V tomto druhém případě by tedy marxistické popření křesťanské budoucnosti, které hezpochyby v dramatu obsaženo je, tvořilo

jen vnější a oddělitelný přídavek k projektu této nitrosvětské budoucnosti.

Ačkoli chceme vlastně říci jen jedinou věc, totiž: Bůh pro nás jest jako absolutní budoucnost, nelze to vyslovit jinak než celou řadou postupných výpovědí. Z toho vyplývá, že každá z těchto výpovědí bude plně pochopitelná teprve v celku, a nezbývá než prosit posluchače o trpělivost.

Křesťanství je náboženství budoucnosti

Křesťanství samo sebe chápe a může být pochopeno jen vzhledem k budoucnosti, pojaté jako něco absolutního, co přichází k jednotlivci a lidstvu. Křesťanství vykládá minulost ve stále pokračujícím odhalování (a prosednictvím odhalování) bližící se budoucnosti, a smysl a význam přítomnosti se podle křesťanství zakládá na nadějně otevřenosti vůči bližící se absolutní budoucnosti.

Křesťanství totiž chápe svět jako *dějiny* spásy; to však znamená, že křesťanství vposledku není učení o statické podstatě světa a člověka, která by zůstávala stále stejná a pouze se opakovala v prázdném časovém prostoru, aniž by kdy skutečně pokročila dále, nýbrž je proklamací absolutního dění, které nespěje do prázdna, nýbrž opravdu nalézá absolutní budoucnost, ba v ní se už pohybuje, neboť toto dění je tak rozdílné od své nerealizované budoucnosti a svého dovršení (a neznamená tedy žádný pantelismus), že mu přesto nekonečná skutečnost této budoucnosti vládne a je nese jako jeho vnitřní (ačkoliv na dění samém nezávislé) konstitutivum (čímž je předem překonán každý primitivní deismus a pouze vnější vztah mezi Bohem a světem, a přitom je zachována pravda skrytá v pantelismu). Na základě toho může být reálná podstata člověka přímo definována jako možnost dosažení absolutní budoucnosti, tj. ne toho neb onoho určitého stavu, který vždy může být pojat do nějaké jiné a hlubší, ještě nerealizované, a přece již jako úkol přiřčené budoucnosti, a tím ovšem relativizován a poznáván jako relativizovaný; křesťanství je tedy náboženství dění, dějin, sebepřesahování, budoucnosti.

Pro křesťanství každá danost je zároveň úlohou; vše, co tu je, je srozumitelné jen na základě toho, co ještě není. Tendence k dosud neuskutečněné budoucnosti má sice za sebou svůj kořen a svou miru, bytostné určení, jež před sebou rozvrhuje horizont možného, má za sebou zákon, podle kterého věci nastávají — jelikož však posledním kořenem je absolutní plnost boží skutečnosti a posledním cílem je právě tento Bůh, který klade počátek tím, že se dává jako cíl, je každé chápání bytostného určení a přítomnosti jen potud ve shodě se skutečností, pokud vychází od budoucnosti, která teprve tento počátek odhaluje.

Křesťanství je náboženství absolutní budoucnosti

Co se tím myslí, to jsem vlastně právě řekl. Jestliže jsou člověk a lidstvo skutečností, která se vědomě a záměrně vždy sama „předbíhá“, která se konstituuje tím, že rozvrhuje svou budoucnost (lépe řečeno: sebe, to znamená své bytostné určení, rozvrhuje do *budoucnosti* — nebo, poněvadž běží o rozvrh *absolutní* budoucnosti, která per definitionem vlastně nemůže být plánována a realizována: nechá budoucnost k sobě přicházet), pak rozhodující otázkou metafyzické antropologie je, zda budoucnost, do níž se člověk rozvrhuje, je pouze kategoriální (tj. taková, jejíž prvky tvoří tuto budoucnost jakožto jednotlivé a rozdílné, a tedy časoprostorově ohraničené v jakém-si — naplánovaném a manipulovaném, popřípadě také stále komplexnějším — složení), takže tato budoucnost může být jako konečná zásadně vždy ještě zahrnuta do další prázdné možné budoucnosti, *nebo* zda přichází k člověku nepřekonatelná, nekonečná budoucnost jako taková (pak se nekonečně možný prostor budoucnosti a budoucnost jako přítomnost stávají identickými). V odpovědi na tuto otázku se křesťanství hlásí k druhé možnosti: absolutní budoucnost je pravá a vlastní budoucnost člověka. Právě *ona* je pro něj reálnou možností, nabídkou, tím, co k němu přichází, co bude. Její přijetí je vrcholnou úlohou lidského pobytu na světě.

Jelikož se o budoucnost „zhotovitelného“ typu —

o tu, která je časově a prostorově vymezena, která je složena z dílčích prvků jeho světa — může člověk starat jen tak, že ji přesáhne do základního celku neohraničené možnosti, je v jeho nitrosvětské starosti vždy též (alespoň implicitně a často snad i potlačeně) dána otázka po možném setkání s tímto nekonečným celkem jako takovým, po setkání s absolutní budoucností. Na tuto otázku křesťanství odpovídá, že absolutní budoucnost je nejen podmínkou — vždy nepřítomnou podmínkou — možnosti kategoriálního, nitrosvětského plánování do budoucna, podmínkou naděje do budoucnosti a dosažení budoucnosti, nýbrž že se sama stává sdílenou budoucností člověka.

Křesťanství tedy klade člověku *jednu* otázku — jak chce v podstatě chápat sám sebe: zda jako jednající bytost, která v celku pouze fakticky je, ale jako taková se s ním nikdy nesetká (ačkoli předjímání tohoto celku jako asymptotického horizontu je vždy podmínkou možnosti lidského poznání a jednání), nebo zda jako bytost *tohoto* celku, pro níž jednání je spjato s přijímáním. (Tj. jako bytost, která má co činit s touto podmínkou svého poznání, jednání a své naděje jako s *takovou*, jako bytost, která svým budoucnost vytvářejícím jednáním uvnitř celku nechává k sobě tento celek, absolutní budoucnost, přicházet, stát se pro sebe událostí.) To je vposledku *jediná* otázka, kterou křesťanství klade. Že tento celek absolutní budoucnosti se vlastně nemůže stát předmětem kategoriálního pojmenování ani předmětem technické manipulace, nýbrž zůstává nevyslovitelným tajemstvím, které předchází každý jednotlivý akt poznání a každý jednotlivý čin *na* světě a zároveň je přesahuje — to vyplývá ze samého bytostného určení celku absolutní budoucnosti. Je třeba jen připomenout, jak znějí běžné pojmy křesťanské dogmatiky, jimiž se vyjadřují tyto teze o křesťanství jako náboženství absolutní budoucnosti, abychom viděli, že tak skutečně samo sebe chápe.

Absolutní budoucnost je pouze jiný termín pro to, co se vlastně rozumí slovem „Bůh“.

Neboť absolutní budoucnost už podle svého pojmu nemůže být něčím, co lze vytvořit kategoriálním složením a z konečného materiálu jednotlivostí. Nemůže však být úběžníkem a zdrojem dynamiky pohybu světa a člověka směrem k budoucnosti, nosnou nadějí, jako něco

pouze možného v tom smyslu, že to ještě *není* skutečné. Musí být absolutní plností skutečnosti jako nosný základ budoucnostní dynamiky. Avšak právě *takto* chápanou absolutní budoucnost nazýváme Bůh.

A z toho, co bylo řečeno, plyne dvojí závěr o Bohu:

1. Bůh je chápán *jako* absolutní budoucnost. Není tedy předmětem mezi předměty, s nimiž se člověk jednotlivě setkává v neochráněném souřadnicovém systému poznávání a do budoucna plánující činnosti, nýbrž je právě kořenem celého tohoto rozvrhu budoucnosti. Bůh je tedy vždy zahrnut do lidského povědomí, pokud se člověk rozvrhuje do budoucnosti — také tehdy, kdy člověk to-muto celku nedává žádné jméno, nýbrž se pokouší nestarat se o něj.

2. Bůh jako absolutní budoucnost je základně a nutně nevyslovitelným tajemstvím, protože původní celek absolutní budoucnosti, do níž se člověk rozvrhuje, nikdy nemůže být ve své autentičnosti autenticky vyjádřen těmi výměry, jež jsou převzaty z nitrosvětské kategoriální zkušenosti. Tak Bůh bytostně jest a zůstává tajemstvím, to znamená, že je znám *jakožto* něco bytostně transcendentního, o čem však vypovídáme, že právě jako takovéto tajemství nekonečné plnosti je absolutní budoucností člověka, budoucností, která se sdílí.

Z obou charakteristických vlastností poznání Boha vyplývá možnost ateismu. Ateismus je možný: 1) protože pro lidské kategoriální poznání je vždy možné odmítnutí zabývat se transcendentální podmíněností tohoto poznání; 2. protože konfrontace se základním tajemstvím může vždy být prohlášena za něco, co se ve své podstatě samo ruší, děje-li se to v náboženství, které nevyhnutelně používá kategoriálních a společenských prostředků; 3. protože člověk přirozeně může být tou měrou ateistou, jakou popírá nebo pochybuje, že Bůh se může stát jeho vlastní absolutní budoucností, a proto se může domnívat, že nemá s Bohem jako takovým v žádném případě co činit.

Jestliže se tedy absolutní budoucnost světa a člověka v křesťanské terminologii nazývá Bůh, pak událost jejího Bohem seslaného příchodu můžeme nazvat definitivní bezprostředností světa vůči sebe sama sdělujícímu Bohu, nebo v poněkud intelektualistické terminologii: bez-

prostředním nazíráním na Boha (tj. bezprostředností světa — v jeho nejvyšším vyvrcholení, v člověku — vůči absolutnímu tajemství jako sdělovanému). To, co křesťanství nazývá milost, je v podstatě sebesdělování Boha jako absolutní budoucnosti v onom stadiu, v němž se dosud odehrávají dějiny jejího přícházení a jejího přijímání. Inkarnace božského Logu v Ježíši Kristu znamená, že se v něm historicky a objektivně pro nás objevuje toto sebesdělení Boha jako absolutní budoucnosti světa, takže se jakožto dané a ireverzibilní stává *jako* takové pro kategoriální zkušenost lidstva postižitelným a uvěřitelným. Avšak Bohem, definitivní bezprostředností vůči němu, milostí a Ježíšem Kristem je již ohraničen celek spásných skutečností, jež vyznává křesťanská víra. Všechny tyto termíny mluví o jediné skutečnosti, totiž že svět má *absolutní* budoucnost, která je jeho skutečnou spásou, a že dění světa má svůj cíl teprve v boží absolutnosti. Je tedy oprávněné, jestliže říkáme, že křesťanství je náboženství absolutní budoucnosti.

Křesťanství neobsahuje žádnou nitrosvětskou utopii budoucnosti

Křesťanství sice říká, že pro jednotlivého člověka je jeho *smrtí* dáno rozhodnutí, zda se aktem svého života otevřel pro absolutní boží budoucnost či nikoliv, avšak pokud jde o kolektivní dějiny lidstva, nemá křesťanství žádný údaj, jak dlouho bude tato pozemská kolektivní historie trvat, a vzhledem k materiálnímu *obsahu* této budoucnosti je křesťanství rovněž neutrální. Nestanoví žádné obsahově určité ideály budoucnosti, nečiní v tomto smyslu žádné prognózy a nezavazuje lidstvo k žádným určitým cílům jeho nitrosvětské budoucnosti. Kde by budoucnost člověkem plánovaná a budovaná těmi prostředky, které člověku skýtá jeho použitelný svět, byla pojímána jako budoucnost *absolutní*, nad níž už nic dalšího není a nic nelze očekávat, tam by křesťanství odmítlo takové očekávání budoucnosti jako utopistickou ideologii: 1. jako ideologii, jejíž bytostné určení spočívá v tom, že se určitá jednotlivá skutečnost pluralistického světa

zkušenosti pokládá za absolutní a pevný bod; 2 jako utopii, protože není individuálně a kolektivně natrvalo možné zaměřovat konečnou nitrosvětskou budoucnost — ať je konkrétně jakákoli — s absolutní budoucností nebo člověku zakazovat, aby se ptal po něčem, co přesahuje tuto konečnou budoucnost a v čem by mohl tuto budoucnost, kterou poznal jako konečnou, umístit do širšího rámce nekonečných možností. Jestliže však nejde o takovéto utopisticky ideologické zabsolutňování nitrosvětské budoucnosti, je křesťanství ke každému smysluplnému nitrosvětskému plánování budoucnosti nejen neutrální, nýbrž naopak se k němu staví *pozitivně* — neboť křesťanství považuje tuto racionální, aktivně plánovanou konstrukci pozemské budoucnosti (co největší možné osvobození člověka od nadvlády přírody, pokračující socializaci lidí k získávání co největšího možného prostoru svobody pro každého) za úkol, vyplývající z Bohem chtěného bytostného určení člověka. K tomuto úkolu je člověk zavázán a v něm uskutečňuje své autenticky náboženské poslání: ve víře a naději svobodnou otevřenost vůči absolutní budoucnosti.

Tou měrou, jakou je v křesťanství zdůvodněna *absolutní* hodnota každého člověka právě tím, že je určen absolutní budoucností, je dáno i přesvědčení, které propůjčuje také nitrosvětské starosti o budoucnost, usilující o dosažení co možná dokonalého společenského řádu, její nejpevnější a nejhlubší zdůvodnění: láska k Bohu a láska k člověku jsou v křesťanství *jedním* příkazem a jednotným naplněním autentického křesťanství. Láska k Bohu není nějakým ideologickým přídatkem ke skutečnému naplňování lidského pobytu, nýbrž znamená přijímající nadějnou otevřenost vůči totálnímu smyslu lidského pobytu, vůči absolutní budoucnosti — také a právě tam, kde tato starost už nepřipouští aktivní činnost nitrosvětského charakteru. Označuje se tedy správně tímto jediným naplněním pozemského pobytu i nejnvtřnější dynamika nitrosvětské proměny člověka a jeho společenské situace, aniž by se tím křesťanství stalo protikladem nitrosvětského plánování budoucnosti nebo jeho konkurencí. Samo křesťanství však neobsahuje žádnou pozemskou utopii a slobodně připouští každé věcně oprávněné plánování budoucnosti. Odmítá pouze, a to radikálně, každou ideolo-

gickou utopii budoucnosti, v níž se zaměřuje absolutní budoucnost s pozemskou kategoriální budoucností a poslední budoucnost je viděna v něčem menším, než je nevysslovitelné svaté tajemství absolutního Boha, který se z milosti sděluje člověku a který učinil dynamiku směřující k tomuto sdělení vrcholným smyslem a hybnou silou dějin světa i lidstva.

Křesťanství má přesto vzhledem k pozemské budoucnosti velký význam

I jako náboženství absolutní budoucnosti, které je vůči individuálním a kolektivním cílům člověka na této zemi neutrální a ponechává jim volnost, má křesťanství nicméně nesmírný význam právě pro toto kladení pravých a smysluplných pozemských cílů. Křesťanství ne tvrdí, že jen *jeho* vyznavači mohou sloužit této pozemské budoucnosti věcně přiměřeně a s nasazením celých svých bytostí — nikterak nepovažuje za jediného pravého nositele těchto cílů nitrosvětské budoucnosti samo sebe. Právě tak nepopírá, že ve svých dějinně církevních podobách bylo v nemálo případech faktickou překážkou těchto snah. Existují samozřejmě lidé, kteří obětavě slouží blahu a společenskému rozvoji lidstva, a nejsou v bezprostředním smyslu křesťany. Křesťanství sice odvozuje z učení o jednotě lásky k Bohu a lásky k bližnímu názor, že každý, kdo v *absolutní* nesobeckosti, s láskou slouží člověku a jeho důstojnosti, ten přijetím absolutních mravních hodnot a imperativů alespoň implicitně uznává Boha a před Bohem také působí ke své spáse; křesťanství však nikterak nehlásá, že toto je možné pouze u explicitního křesťana. Přesto však má i jako tematicky explicitní náboženství Boha jako absolutní budoucnosti velký význam pro nitrosvětskou společnost a její cíle:

1. Křesťanství svou absolutní nadějí do budoucna chrání člověka před pokušením, aby snad nesledoval oprávněné nitrosvětské snahy o budoucnost s *takovým* důrazem, že by byla každá generace vždy znovu bezohledně obětována ve prospěch příští, čímž by se budoucnost stávala Molochem, před nímž by byl reálný člo-

věk obětován ve prospěch neskutečného, stále neuskutečného.

2. Křesťanství činí pochopitelným, proč má svou důstojnost a nedotknutelný význam i *ten*, kdo už nemůže přispět žádným prokazatelným přínosem k přiblížení nitrosvětské budoucnosti.

3. Křesťanství propůjčuje práci na této nitrosvětské budoucnosti její poslední, radikální vážnost: prohlašuje ve své nauce o jednotě lásky k Bohu a lásce k bližnímu, že pozitivní vztah k člověku je nevyhnutelným podstatným momentem, nenahraditelným zprostředkováním vztahu k Bohu jako k absolutní budoucnosti (ke „spáse“).

Jestliže však tento člověk, kterého máme milovat, existuje jen jako *ten*, kdo rozvrhne do vlastní budoucnosti, pak je tím řečeno, že láska k Bohu jakožto láska k bližnímu nemůže neobsahovat vůli k *tomuto* konkrétnímu člověku, tedy také k jeho nitrosvětské budoucnosti. Tím se tato vůle neideologizuje ani sama sobě neodcizuje, nýbrž se pouze vyjevuje ve své absolutní důstojnosti a ve své radikálně závazující povaze.

Křesťanství jakožto náboženství absolutní budoucnosti bude dále trvat

1. Křesťanství bude dále trvat. Nikdo nemůže člověku natrvalo zakázat, aby nebral sám sebe vážně. Čím se člověk v dějinách lidstva stává „racionálnější“, tím víc je sám sebou, zakouší sám sebe ve své nezastupitelné jedinečnosti, svobodě a důstojnosti. Čím se mu společnost bude jevit závažnější a náročnější, tím více poroste i význam jednotlivce. Neboť jinak by se společnost nevyhnutelně stávala stádem bezvýznamných.

Důstojnost společnosti a radikální vážnost úkolů a požadavků jí samou vytyčovaných nikterak nesnižuje, nýbrž zmnožuje důstojnost a radikální vážnost, kterou je jednatel povinen sobě a každému jednotlivému bližnímu. I díky tomu bude člověk v budoucnosti zakoušet svou vlastní neopakovatelnost více, a nikoli méně. Čím je člověk svobodnější vůči poutům přírody, tím víc přichází sám

k sobě a stává se pro sebe i vůči sobě svobodnějším — a žádná ekonomická změna ani žádný společenský systém nemohou zabránit tomu, aby člověk vědomě nezakoušel hranici své smrti a nestavěl tak sama sebe jako celek do otázky.

Nelze člověku zakázat otázku po něm samém jako celku a otázku po smyslu vůbec, který by nezůstával jen u funkčních souvislostí jednotlivých momentů jeho světa a jeho pozemského pobytu, nýbrž byl i smyslem *celku*. Člověk může prohlásit, že na tuto otázku nemá odpověď, může se třeba také *proto* snažit prohlásit, že otázka sama nemá smysl. Přesto však se bude tato otázka klást neustále. Bude tu vždy, i když třeba jen tak, že bude stále *znovu* nutno prohlašovat ji za nesmyslnou. A proto tu vždy také budou lidé, mající odvahu odpovědět na tuto otázku odpovědí náboženství absolutní budoucnosti. Tito lidé neříkají, že na otázku po totálním smyslu lidského pobytu a světa mají odpověď na *tě* rovině, na níž by se obsah této odpovědi dal nitrosvětsky prokázat *vedle* jiných zkušenostních skutečností. Říkají, že tento jediný, v sobě vše předjímací kořen veškeré plurální skutečnosti vždy a nutně je a zůstane vzhledem k pluralitě těchto zkušenostních skutečností neuchopitelným tajemstvím.

Tito lidé však věří, že tento kořen se člověku dává právě jako absolutní budoucnost, a že jej tedy člověk může a musí takto pojmenovat a očekávat. Tak tito lidé chápou náboženství. Náboženství není tedy řešením otázek, které vyvstávají nitrosvětsky, v jistém smyslu funkčně, *mezi* jednotlivými skutečnostmi v jejich vzájemných vztazích, nýbrž je řešením otázky týkající se celku těchto plurálních skutečností.

A jelikož tato základní otázka bude i nadále trvat, bude trvat i náboženství, křesťanství, jehož bytostným určením je právě to, aby se otázka světa nezaměňovala s otázkami *ve* světě.

2. Toto náboženství bude nadále trvat i jako institucionální. Člověk uskutečňuje také svůj transcendentální vztah k totalitě svého životního pobytu, svého světa a své budoucnosti (protože jej musí uskutečňovat *také* v reflexi) v kategoriálních pojmech, v konkrétních činech, ve společenském řádu — krátce: církevně. Jinak to není mož-

né. Pokud tedy bude trvat náboženství budoucnosti, bude trvat i jako společenská veličina. Tato veličina bude ve své dějinné konkrétnosti záviset vždy také na profánním řádu světské společnosti. Jelikož křesťanství nemá o této profánní společnosti nějakou do konkrétnosti závaznou představu ani o ní nemůže pronášet nějaké proroctví, nemůže také vyslovovat žádné předpovědi o *konkrétní* podobě svého vlastního společenskocírkevního utváření.

Protože však křesťanství jak z povahy věci samé, tak ve své *eschatologii* ví, že zůstane až do příchodu absolutní budoucnosti veličinou spornou a také odmítanou (jakkoliv samo sebe chápe jako náboženství, které je v zásadě pro všechny lidi), už jen proto nepočítá s tím, že se jednou, byť třeba jen materiálně, budou církevní a profánní společnost zcela krýt. Samo o sobě je křesťanství sociálně organizovaným společenstvím svobodné víry v absolutní budoucnosti, tedy víry, jež nutně spočívá na individuálním rozhodnutí jednotlivce. Křesťanství tedy vůbec nemůže očekávat, že k němu budou *fakticky* patřit všichni lidé.

Pozemská budoucnost lidstva však stále jasněji směřuje ke společenskému organizování lidstva jako jednoho celku, nejen jednotlivých národů nebo historicky a regionálně ohraničených kultur. Nastává tedy postupně situace, v níž bude každý každému sousedem. Tím je i dáno, že v budoucnu už nebudou existovat ani žádné křesťansky *homogenní* regionální vrstvy a společnosti. Proto v dějinné a společenské jednotě jediného lidstva bude sice křesťanství všude, ale všude bude zahrnovat jen určitou část lidstva, ba snad jen menšinu.

Křesťanství má tedy z vnitřních důvodů zájem na tom, aby mohlo svobodně žít ve světské společnosti, která sama chce být nábožensky pluralistická, a proto k tomu vytváří nebo připouští předpoklady. Tím není ještě rozhodnuto o tom, jak dalece musí taková společnost k svému chodu předpokládat nebo vytvářet nitrosvětsky homogenní „světový názor“. Zmíněný náboženský pluralismus může společnost v budoucnosti srážet o to lépe, že ani vzhledem k *nitrosvětské* ideologii jistě nebude vážně usilovat o nastolení absolutní uniformity jako ideálu, poněvadž by taková uniformita znamenala konec dějin.

Každá teorie o budoucnosti nitrosvětského druhu,

kteřá nechce zrušit dějiny, musí nutně rozvinout teorii legitimního nitrosvětského a v tomto smyslu demokratického pluralismu. Musí tedy nevyhnutelně ze svých vnitřních důvodů vytvářet prostor i *pro to*, že v této budoucnosti budou žít lidé hlásící se k tomu, že s nadějí očekávají absolutní budoucnost.